

ALOIS GREGOR

BOHEMIKA U KOSMY**1. Úvodem**

Všichni ti, kdož psali o proslulém Kosmově latinském díle *Chronica Boemorum*, ať to byli historikové, ať linguisté nebo literární dějepisci, nejen vysoce hodnotili věcnou stránku a jazykové i stylistické umění Kosmovo, ale uznale zmiňovali se i o tom, že Kosmas byl též dokonalý znalec českého jazyka, který plně projevil své vědomosti v tomto oboru i v latinském spise. Řada badatelů probírala tu obšírněji, tu stručněji tato bohemika u Kosmy a došla namnoze k zajímavým a cenným výsledkům.

Já ve svém článku, který je rozsahem omezen, nemohu se pouštět do zevrubnějšího rozboru poměrně bohatého jazykového materiálu v Kosmově *Kronice* a kladu si jiný, snad také potřebný a užitečný úkol. Chci totiž jednak kriticky ocenit, co bylo až dosud vykonáno pro poznání Kosmova významu ve vývoji českého jazyka, jednak naznačit perspektivy dalšího bádání v této oblasti, neboť do značné míry platí ještě dnes stesk Trávníčkův, že bohemika v Kosmově *Kronice* přes hojnost a nepopíratelnou cenu nebyla „bohužel ani všechna sebrána, ani spolehlivě vydána“ (Příspěvky k dějinám českého jazyka, 1927, s. 35).

2. Vydání latinského textu Kosmovy Kroniky a její překlady

1. Kosmova *Chronica Boemorum* byla již v době svého vzniku (1119—1125), jakož i u budoucích pokolení velmi oblíbena. Svědčí o tom výmluvně netoliko tzv. Kosmovi pokračovatelé (Kanovník vyšehradský, Mnich sázavský, Vincentius a Jarloch), nýbrž i patnáct dochovaných rukopisů *Kroniky* a tři fragmenty. Dokladem stálé životnosti *Kroniky* jsou též její četná vydání. Po prvé vyšla *Kronika* r. 1602 v Hanavě s názvem *Cosmae Pragensis ecclesiae decani Chronica Boemorum*. Vydal ji německý učenec Marquard Freher. Z pozdějších vydání zasluhuje povšimnutí edice Jos. Emlera *Cosmae Chronica Boemorum* (FRB II, 1874). Naposledy pořídil její kritické vydání Bertold Bretholz, nazval *Die Chronik der Böhmen* a vydal v *Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum rerum Germanicarum, nova series, tomus II*

(Berolini 1923). Je to vydání nadmíru pečlivé, které se opírá o podrobné srovnání s patnácti rukopisy, z nichž jednoho (někdy třebešského, nyní brněnského) bylo použito vůbec po prvé přímo. Bretholz doprovodil edici obšírnou úvodní statí o Kosmově životě, o vzniku a o pramenech Kroniky, o jejím jazyce a stylu. Kosmova řeč a jeho styl by zasluhoval ještě i pro pronikavé charakteristice Bretholzovými zvláštní monografií. Srov. kratší posudek G. Friedricha v ČČH 30/1924, 387—389 a obšírnější recenzi V. Novotného v ČMM 48/1924, 250—265. Ve svém článku se sice opírám o vydání Bretholzovo, musím však poznamenat, že bohemika zaznamenaná u něho v textu jsou nejednou značně vzdálena od pravděpodobného znění staročeského, neboť jsou založena na opisovačských chybách v jednotlivých rukopisech. Podobné nedostatky nalézáme i v jmenném rejstříku značně obsáhlém. Uvedu pro své tvrzení alespoň dva doklady. U Bretholze v textu (I. kn., 29. kap.) i v indexu (s. 263) je uvedeno os. jm. *Bobrazlau*, kdežto v rkp B je *Dobrozlau* a v českém překladu Tomkové (v. níže) *Pobraslav* (= Dobroslav); u Bretholze je os. jm. *Zanek* v textu (II, 35) i v indexu (s. 278), ačkoli v rkp. B je *Janek*.

2. Protože Kosmova Kronika je spis vynikající, který nadmíru vytříbenou formou zachycuje osudy celého českého národa se všemi jeho přednostmi i vadami od dob nejstarších, byla přeložena do češtiny, aby se s ní seznámily vrstvy nejširší. Prvý český překlad pořídil V. V. Tomek; vyšel nejdříve při Emlerově vydání ve FRB II a později i samostatně v knize Kosmův letopis český s pokračováními Kanovníka vyšehradského a Mnicha sázavského r. 1882. Po něm přeložil moderněji Kosmu Karel Hrdina s názvem Kosmova Kronika česká (po prvé 1929, po třetí jako desátý svazek knihovny Odkaz minulosti české r. 1950). K překladu přidal překladatel stručnou úvodní stat, nevelký doslov a cenný rejstřík jmen, u jehož hesel je často v závorkách připojeno latinské rukopisné čtení, např. *Bělá* (villa Bela), *Božěj* (Bosey), *Črnín les* (Crinin silva), *Dyje* (Dia rivulus) atp.

3. Literatura o bohemikách u Kosmy

1. Český jazykový materiál, pokud se zachoval v bohemikách u Kosmy, je představován jednak jmény osobními, jednak jmény místními a pomístními, a to z území českého, moravského i slovenského. Jde tu o jména krajů, hradů, osad, řek, lesů apod. Poměrně málo je zde jmen obecných, ale i z těch některá cítí se v přeneseném smyslu již jako jména vlastní. Příklady: *lúka*: luca latine pratum dicitur (= lúka se latinsky jmenuje pratum, I, 10); *Osel*: frater noster Ozzel, qui et Asinus (= bratr náš Osel, zvaný též Asinus, II, 51); *krlešu*: at illi succlamant ter Krlessu, quod est Kyrieleison (= a oni zvolali třikrát: „krlešu“, to jest: Kyrieleison; I, 42); *Strachkvas*: Ztrachquaz quod sonat terribile convivium (= Strachkvas, což znamená strašný kvas, I, 17) . . . Někdy české slovo není pověděno vůbec a čtenáři je ponecháno, aby si je domyslel z latinské podoby. Příklady: Calix duas habuit ansas, quod nos vulgo dicimus *aures* (= kalich měl dvě držadla, kterým obecně říkáme „ucha“; I, 37);

per praeruptam viam, quod vulgo dicitur per *caudam* urbis (= po příkré cestě, kde se obecně říká na opyši hradu, opyš = ocas, ohon; I, 36); in conductam villam, que dicitur Tinec *super monticulos* (= do určené vsi, která se jmenuje Týnec Na horkách; III, 23); una ex his vocabitur *Maior Gloria*, altera *Exercitus Consolatio* (jedna z oliv slouti bude Více slávy, druhá Voje útěcha; I, 9); a *virginati* vocabulo inditum est nomen Devin (= od jména děvy bylo dáno jméno Děvín; srov. lat. virgo = děva; I, 9); Primizl (v jiných rukopisech Prziemysl, Przyemisl) . . . hoc nomen latine sonat *premeditans* (toto jméno latinsky znamená přemýšlející; I, 5); *Gaudentius* qui et Radim ordinatus est episcopus (= Gaudentius, zvaný též Radim, byl posvěcen za biskupa, srov. lat. gaudens -- rád; I, 24). Snad lze v této souvislosti upozornit na to, že Kosmas jednak překládal, jednak parafrázoval některá česká přísloví a úsloví, aby jim latiníci náležitě porozuměli. Např. Illud nec ipsa potest recuperare Kazi (= to nemůže ani Kazi navrátit; I, 4). Tak prý říkají obyvatelé Čech, když se něco ztratí a když není naděje, že by to mohli zase dostat. — Sicut vulgo dicitur: Duo cattii uno sacco capti insimul esse non possunt (= Jak se obecně říká, dva kocouři do jednoho pytle chycení pohromadě býti nemohou; II, 16). — Quis enim ignorat, quod camisia propior est corpori quam tunica (= kdopak by nevěděl, že je košile tělu bližší než kabát; III, 58) apod.

2. S českými — někdy i nečeskými — osobními jmény u Kosmy se zabýval nejdříve Fr. Palacký ve spise Popis staročeských osobních a křestných jmen (ČČM 1832). Některá jména zde nejsou přepsána správně, např. *Cista* m. *Čsta* (III, 27) aj.

3. Jazykový český materiál u Kosmy zpracoval později Hermenegild Jireček. Svoji rozpravu „Studie ku kronice Kosmově“ uveřejnil ve dvou ročnících ČČM. Prvé dvě kapitoly (I. Osazení země české a prvotní jméno její, II. Místopis Čech v kronice Kosmově vyšly v r. 56/1892, 253—281), další tři (III. Skazka o Amazonkách, IV. Ostatní pověsti u Kosmy, V. Osobní jména u Kosmy) v r. 58/1894, 106—117. K probíranému tématu se vztahují vlastně jen kapitoly druhá a pátá. Místní jména probírá autor podle jednotlivých krajů (Polabí, Pooří, Posázaví ap.), osobní jména podle panovnických a šlechtických rodů (Přemyslovci, Vršovici ap.). Počet místních jmen u Kosmy odhaduje na padesát, osobních na sto. Tato statistika však není přesná. Rekonstrukce staročeské podoby je u něho nejednou toliko hypotetická. Proti roztřídění jmen podle krajů, u něhož se uplatňuje převážně hledisko historické, možno mít námitky. Mělo by smysl teprve tehdy, kdyby se ukázalo, že jistá slova nebo jisté přípony jsou pro příslušníky určitého kmene typické. Nevyvozuje-li spisovatel ze seznámených jmen žádný podobný závěr, není jeho roztřídění praktické a ztěžuje přehlednost. Některá jména, mající navzájem rysy společné, jsou zbytečně od sebe odtržena.

4. Bohemikům u Kosmy věnoval značnou pozornost V. Flajshans, který znovu a znovu zdůrazňuje velkou jejich důležitost pro linguistiku, třebaže jde jen o „jednotlivé trosky jazykové“ (Nejstarší památky jazyka i písemnictví českého 1903,

s. 48). Jejich počet odhaduje na čtyři sta. Kosmas podle Flajšhansova svědectví (1. c.) je netoliko schopen správně pochopit a zapsat formu i význam bohemik, ale má i snahu uvádět česká jména tak, jak žijí v řeči lidu. Latina, i když nemá palatální souhlásky a neoznačuje kvantitu, není proň nepřekonatelnou překážkou v této snaze. Cítí po česku, česky se vyjadřuje, česky skloňuje, i když píše latinsky. Tak např. Koyata, filius Wsebor, palatinus comes (= Kojata, syn Všeborův, dvorský kmet; II, 23), ale: urbis prefectura data est *Coiethe*, filio Wseboris (= správa hradu je dána Kojetě [= nč. Kojatovi], synu Všeborovu; II, 19). To znamená, že Kosmas užil v 1. sg. nepřehlasovaného tvaru Kojata, kdežto v 3. sg. náležitě tvaru přehlasovaného Kojetě. Flajšhans mluví o bohemikách v uvedeném spise na třech místech. Nejdříve je hodnotí obecně (48—49), pak sestavuje na ukázkou některé části tvaroslovné, slovotvorné a syntaktické (63—65) a nakonec otiskuje 10. kap. z I. knihy (*Gostivit autem genuit Borivoy; 110—111 . . .*). Flajšhans se vrátil ke Kosmovi ještě později. Zpracoval samostatně „Naše nejstarší jména osobní“ ve třech ročnících Naší řeči (I, 10/1926, 257—266; II, 11/1927, 193—197; III, 12/1928, 169—174). Uvedu odtud jednu ukázkou. Kosmas (I, 3) píše: *Vir quidam oriundus extitit nomine Crocco* (= povstal jeden muž jménem Krok). Flajšhans v 1. pojednání provedl důkaz, že jméno Krok u nás nikdy nebylo a že Kosmas změnil správné „Krok“ v „Kroka“ podle alemanského náčelníka Crocco, o němž slyšel za svého pobytu v Lutychu.

5. Nejdůkladnější a nejcennější rozbor českých jmen u Kosmy podal polský lingvista Henryk Batowski v čl. *Materiał czeski jazykowy w „Kronice Czechów“* kanonika praskiego Kosmy (*Slavia occidentalis*, tom 9/1930, 8—72). Monografie obsahuje tři kapitoly. V úvodní části informuje autor povšechně o Kosmově Kronice a oceňuje kriticky práci předchozích badatelů o českém jazykovém materiálu v ní uloženém. Jádro studie tvoří oddíl druhý, kde jsou seznámenána všechna bohemika v abecedním pořádku. V třetím jsou rozebrána bohemika po stránce hláskoslovné, tvaroslovné a slovotvorné. Batowski se opírá ve svém pojednání o edici Bretholzovu, i když má proti její reprodukci českých jmen četné námítky. Je beze sporu, že autor zpracoval své téma velmi poctivě a s pozoruhodnou akribií, ale přesto neřekl o mnohých věcech slovo poslední. Je to pochopitelné, uvážíme-li, že stať Batowského vznikla před monumentálním dílem Ant. Profouse *Místní jména v Čechách* (první tři díly napsal sám, čtvrtý za vydatné pomoci Jana Svobody, 1917—1957), před vynikajícím dílem Vl. Šmilauera *Osídlení Čech ve světle místních jmen* (Praha 1960) a před velkým rozvojem toponomastiky u nás i v cizině.

6. Svědectvím potěšitelného zájmu o bohemika u Kosmy je též disertační práce německého slavisty Rud. Zscheheho *Die Personennamen bei Kosmas*, jejíž stručný obsah je podán v *Jahrbuch der philosophischen Fakultät der deutschen Universität in Prag*, 2. roč. z r. 1926 (s. 87—89). Je těžké nějak tuto studii hodnotit, protože pravděpodobně tiskem nevyšla (marně jsem po ní pátral), ale ze seznamu českých jmen otištěných na konci disertace lze usuzovat, že nejsou všechna přepsána přesně a správně.

7. Také v našich slovnících se uvádějí na svých místech česká jména u Kosmy. Tak činí např. Slovník česko-německý Jos. Jungmanna (1836—1839), Slovník staročeský Jana Gebauera (I. A—J 1903, K—N 1913) a Místopisný slovník historický království Českého Aug. Sedláčka (1908). Český jazykový materiál z Kosmovy Kroniky lze nalézt porůznu v Gebauerově Historické mluvnici (I. díl péčí a s opravami, s doplňky a se samostatným doslovem Mir. Komárka, 1963, III.¹ a III.² v edici Fr. Ryšánka 1960 a 1958 — rovněž s opravami a s doplňky), v Historické mluvnici československé Fr. Trávníčka (1935) a v Historické mluvnici české Mir. Komárka (1958). Zcela sporadické zmínky o jazyce Kosmovy Kroniky najdou se ve Vývoji jazyka československého od O. Hujera (Čsl. vlastivěda, III. Jazyk 1934). I práce literárněhistorické příležitostně oceňují Kosmovy znalosti českého jazyka. Tak je tomu v klasických souborných dílech Jana Jakubce, Jar. Vlčka, Arna Nováka a v akademických Dějinách české literatury (I. díl z r. 1959), kde je velmi instruktivní ocenění Kosmova života a jeho hlavního díla *Chronica Boemorum* od Ant. Škarky na str. 73 an.

8. Spolehlivost Kosmovy Kroniky i po stránce filologické nadmíru příznivě oceňuje z historiků V. Novotný ve svých Českých dějinách (I. díl z r. 1912, s. 201—242). Zcela jinak posuzuje Kosmu berlínský slavista Aleksander Brückner. V německém časopiseckém článku *Allerlei Mystifikationen II. Künstliche Sagen. Die weise Libussa — ein Mann* (Beilage zur Münchener Allgemeinen Zeitung 1903) zdůrazňuje, že u Kosmy připomínaná Krokova dcera Luboša (I, 4 a jinde) není žena, nýbrž muž, a v rozhorlení prohlašuje našeho slavného kronikáře za většího lháře, nežli byli Dalimil a Hájek dohromady.

4. Přehled českého jazykového materiálu u Kosmy

a) Jak už jsem shora připomenul, všimnu si v tomto oddíle abecedně uspořádaném toliko některých slov, která zasluhují z nějakého důvodu pozornosti. Moje poznámky jsou tedy do jisté míry jenom doplněním, zpřesněním nebo opravou seznamu v připomenutém pojednání Batowského.

b) Při transkripci jednotlivých hesel se řídím územ, který zachovávají naše historické mluvnice, Gebauerův Slovník staročeský, edice starších českých památek a vůbec ty studie, které pracují se staročeským jazykovým materiálem. Povahy bohemic v Kosmově Kronice vyžaduje však, že v jednotlivostech je nutno volit jinou cestu, nežli ukazuje nynější praxe. Uvědomíme-li si, že první kniha Kosmovy latinské kroniky vznikla před r. 1122, druhá a třetí v l. 1122—1125, je třeba mít stále na paměti, jak nejlépe vystihnout stav českého jazyka z první čtvrti 12. stol. Zdálo by se, že to není práce příliš těžká, protože alespoň hlavní jevy českého hláskosloví a tvarosloví z této doby jsou nám známy odjinud, ale ve skutečnosti tomu tak není. Nejednou jsme na rozpacích, jaké máme volit psaní, abychom se přiblížili skutečné výslovnosti

co nejvíce. Vítanou oporou jsou nám arci i shora vzpomenuté práce Profousovy, Svobodovy a Šmilauerovy, jakož i stati ve Zpravodaji Místopisné komise při ČSAV. Připomínám, že nejedno cenné upozornění podává studie Fr. Bergmanna K chronologii některých staročeských zjevů mluvnických (LF 48/1921, 223 an.).

c) Při přepisování jednotlivých českých slov u Kosmy v Bretholzově edici zachovávám hlavně tato pravidla: 1. Označuji délku samohlásek čárkou nad samohláskou (např. *á*). — 2. Měkké *l* označuji apostrofem za písmenem *l* (*l'*), např. *L'uboša*, tvrdé *l* píši jako *l* před původními hláskami *a*, *o*, *u*, *y*, *q* a *z* a jejich českými střidnicemi. To však činím jen tehdy, je-li to zvlášť nutné. — 3. Ponechávám všude *g* a nepíši místo něho teprve později vzniklé *h* (*g* > *γ* > *h*). — 4. Měkké *n* označuji literou *n'*. — 5. Zaznamenávám svarabaktické samohlásky *i*, *u* ap. u slabičného *z*, *l* všude tam, kde jsou zachovány v rukopise.

d) Některá bohemika:

Dobroslav: V rukopisech Kosmovy Kroniky (I, 29) lze nalézt různé podoby tohoto jména, jako *Dobrazlau*, *Dobroslaw*, *Pobrazlau* a jen v rkp. B *Dobrozlau*. Jungmann píše *Pobraslav* (Sl. III, 144), podobně i Tomek ve svém českém překladu. Ve shodě s Jirečkem (ČČM 68, 1894, 115) pokládám tvar *Dobroslav* za správný. Sluší doložit, že i K. Hrdina ve svém překladu užil tvaru *Dobroslav* (52) a že ve jmenném rejstříku při heslu *Pobraslav* odkazuje na *Dobroslav*.

Dúbravka: obit Dubrauca (= zemřela *Dúbravka*; I, 27). Gebauer (SS I, 235) píše *Dúbravka*, ale na jiném místě (I, 268) uvádí z NehrP femininum *Dobrava*. Protože se v žádném rukopise Kosmovy Kroniky nevyskytá tvar se samohláskou *o*, mám za to, že ti, kdož psali ono substantivum s *-w* (= *ú*), měli na mysli souvislost se stč. *dúbr-* (*dúbrava*, *dúbravicě* ap.). Jiného mínění je V. Flajšhans, který čte *Dobrava* (NŘ 10/1926, 68) a cituje analogické formy *Lubava*, *Mladava*.

Dúdlebi: habuit autem principatus sui... has urbes terminales Chinov, Dúdlebi, Netholici (= jeho knížectví mělo tyto pomezí hrady: Chýnov, *Dúdlebi*, *Netolici*; I, 27). Jireček uvádí „plémě“ *Dúdlebi* s hradem téhož jména v jižních Čechách a osadu *Doudleby* nad *Malší* (ČČM 66/1892, 267). Gebauer (SS I, 303) zaznamenává plemenné jméno *Dúdlebi*. Brückner vyslovil v čl. *Ursitze der Slaven und Deutschen* (AfslPh 22, s. 238) domněnku, že je to jméno původu slovanského, třebaže se jinak pokládala etymologie tohoto jména za nejasnou. Srovnává (l. c. 239) druhou část slova *-lěbz* s lit. *laibas*.

Gostivař: qui advenientes castra fixerunt in pratis iuxta villam Goztivar (= ti přišedše zarazili tábor na lukách u vsi *Gostivař*; II, 24). Jireček přepisuje *Gostivař* (ČČM 66/1892, 275). Gebauer (SS I, 475) uvádí vedle pl. *Hostivaři* (l. pl. *Hostivaři*, 2. pl. *-var*) pozdější tvar jako sg. feminina *Hostivař*, V. Flajšhans (Nejst. pam. 64) pokládá tvar shora uvedený za gen. pl. Druhá část slova souvisí jednak se slovesem *vařiti* (sr. místní jména *Jedovary*, *Mydlovary* ap., jednak se slovesem *varovati* (= stříci, hlídati, opatrovati). Jméno snad povstalo z přezdívky *gostivar* > *hostivar* = kdo pro hosty (tj. cizince, hosty) vaří nebo varuje (tak Profous I, 639–640).

Gron: usque ad flumen Gron (= až k řece Hronu; I, 14). Jméno je původu nejasného, pravděpodobně neslovanského.

Chlumec: via . . . , qua est exitus ex silva in istam terram per castrum Hlumec (= cestou . . . , kde je východ z pomezního hvozdu do této země přes hrad Chlumec; II, 9). V jiných rukopisech se najdou tvary Hlymec, Hlynce aj. Jméno vzniklo příponou *-ec* z apelativa *chlum* a to z *chlm* (sr. dosud slovenské *chlm* = kopec). V dnešní podobě zvítězilo svarabaktické *u*. Gebauer (SS I, 539) poznamenává, že za starší *chlmece* je pozdější *chlumec* (v. Jireček ČČM 66/1892, 272).

Chúb: Tugast . . . tendit ad medium fluminis Chub (= Tugošt . . . dosahuje k rozhraní řeky Kouby; II, 27). Název této řeky uvádí Jireček (ČČM 66/1892, 274) s názvem *Chub* a Gebauer (SS I, 562) jako *Chúb* (= Kamb). V. Novotný (České dějiny II, 35) má pro řeku pojmenování *Kouba*. Mluvnice českého jazyka zdůrazňují, že v tomto jménu je třeba hledat střidnici za *q*.

Chvrasten /*Chrasten* (dávnější jméno pro Vyšehrad): inter arbusta aedificant urbem, quam moderni nuncupant Wissegrad, tunc autem ab arbustis traxerat nomen Hvrasten (= mezi chrastím vystavějí hrad, jež nyní nazývají Vyšehrad, tehdy však od chraští dostal název Chvrasten (I, 9). V jiných rukopisech Kosmy lze nalézt i tvary *Hvrasten*, *Hvrastem* . . . Kosmas měl na mysli za lat. arbustum český ekvivalent chvrast a odtud nazývá v lat. textu onen hrad *Chvrasten*.

Kazi: quarum maior nata nuncupata est Kazi (= z nich nejstarší se jmenovala Kazi, I, 1). U Dalimila čteme toto jméno např. v podobě *Kazye*. Hájkova Kronika zná jméno *Kaša*. Gebauer (SS I, 27) uvádí dublety *Kazě* // *Kazi*, Jungmann (Sl. II, 42) *Kaza*. V. Flajšhanse neuspokojily dosavadní výklady místního jm. Kazín a v čl. (NŘ 12/1928, 169—174) dochází k závěru, že Kazín dostal jméno po italském klášteře Monte Casino a že z tohoto místního jména vzniklo jméno osady Kazín. Sr. též článek O počátcích dějin českých a polských (ČČH 24/1918, 13—44) od Aleks. Brücknera a literaturu o Kazíně v Českých dějinách V. Novotného (I, 243).

L'utici: qui accepit uxorem nomine Dragomir de durissima gente Luticensi (= pojal za manželku jménem Dragomír z nejtvrďšího kmene lutického; I, 15). Kosmas předpokládá v lat. adjektivu *Luticensis* příbuznost s českým slovem *lutý* a tuto etymologickou příbuznost tlumočí latinským výrazem „durissima“ (gens).

Neklan: Neclan potitur solio (= Neklan se zmocní knížecího křesla; I, 9). V jiných rukopisech Kosmy se najdou ještě podoby jiné: *Neklan*, *Neclam*, *Neklam*. Také Gebauer (SS II, 554) uvádí formu *Neklan*. Dalimil vysvětluje jeho jméno takto: A snad mu proto Neklan diechu, / že jeho s koně nikdy neseklali biechu (Dal., kap. 17). Jde tu v podstatě o part. n-ové od slovesa *kolti** a samohláska *a* je tu krátká, jak to bývá zvykem u jiných jmen tohoto typu, jako např. *Kochan*. Formy na *-m* v některých rukopisech (tak je tomu i v něm. překladě Dalimila) ukazují, že písaři formě na *-klan* už nerozuměli a že ji spojovali s *-klam*. Brückner (ČČH 24, 30) tvrdí, že to jméno Kosmas vymyslíl.

Tet(k)a: laude fuit digna, sed nata Tethka secunda (= ctihodná byla Tetka, co do

věku však druhá; I, 4). K. Kramář ve spise Die Ankunft der Germanen, Litauer und Slaven aus der Urheimat am Altai (Čes. Budějovice 1916, 136 an.) tvrdí, že jméno *Tet(k)a* — stejně jako Krok, Kazi, L'uboša — nejsou původu slovanského. S jeho výklady nelze souhlasit, jsou příliš fantastické a mlhavé.

Žiži: *mox fidelis cliens iussa facit et ascendens noctu in media urbe eminencioem locum, qui dicitur Zizi* (= ihned věrný služebník rozkaz vykonal, a vystoupiv v noci uprostřed hradu na vyvýšené místo, jež slove Žiži; I, 36). O původu tohoto záhadného jména bylo proneseno několik domněnek. V. Brandl v čl. *Žiži* (ČMM 12, 157 an.) se domnívá, že jde o slovo mytologické. Jan Peisker v pojednání *Žár, Zazisich, Zizi, Záhoř* (AfsI Ph 6, 127) soudí, že to jméno znamená pražský Pohořelec, Ign. Mašek (v progr. gymn. v Praze, Truhlářská ul., 1887) odvozuje *Žiži* od subst. *sieza* = stolec, J. Teige ve studii *Zizi, ein Beitrag zur Erklärung einer Stelle bei Cosmas* (Forschungen deutscher Geschichte 24/1884, 23) tvrdí, že toto jméno souvisí s názvem německé bohyně *Ciza*. Bachmann ve svém díle *Geschichte Böhmens* (I, 73) vystupuje s domněnkou, že zde bylo jakési středisko pragermánského náboženského kultu. V. Novotný (České dějiny I, 692, pozn. 1) tyto názory odmítá. Název tohoto pahorku zůstává nadále nejasný.

Zbygněv // *Izbygněv*: *dux Polonie habens duos filios, unum de concubina progenitum, nomine Izbigneu* (= kníže polský, máje dva syny, jednoho narozeného ze souložnice, jménem Izbygněva; III, 16); — *qui fratrem suum Izbigneu sub fidei sacramenti advocavit dolis* (= jenž svého bratra Izbygněva lstivě povolal pod závazkem přísahy; III, 34). Gebauer (HM I, 533) připomíná k těmto dokladům, že se opravdu musí číst takto (j. I), jsou-li napsány podle znění českého. U Kosmy je však doložen i tvar *Zbygněv*.

5. Hláskoslovný rozbor bohemik v Kronice Kosmově

1. Jak už bylo shora podotčeno, jde i v tomto odstavci toliko o výběr, nikoli o rozbor slov všech.

2. Doklady uvádím jenom z nejstarších rukopisů, které označuje Bretholz ve svém vydání jako skupinu A a které se přibližují nejvíc originálu Kroniky, který vyšel z Kosmova péra. Mladší rukopisy, jak je přirozené, nejednou jsou už pozměněny podle doby, kdy byly pořizeny.

3. Kvantita není u Kosmy označena vůbec, a přece v mnohých případech sluší číst samohlásku dlouze. Např. *Bánov* — Br. 165 *Banov*, *Lúka* — Br. 23 *luca*, *Míšeň* — Br. 141 *Misen*, *Vrácen* — Br. 117 *Wracen* atd. Je velmi pravděpodobné, že v některých slovech měly délku i slabikotvorné likvidy *r*, *l*, ale v daném materiálu nelze zjistit s naprostou jistotou, kde to bylo. Bude úkolem příštích badatelů, aby i této věci věnovali náležitou pozornost.

4. Naše linguisty od dob Gebauerových zajímá otázka, zda u Kosmy je již dosvědčena přehláska 'a — ě. Takové zjištění bylo by arci důležité pro chronologii této přehlásky. Gebauer (HM I, 116) konstatuje na základě rukopisů skup. A, že u Kosmy

v českých vlastních jménech je pravidlem nepřehlasované *a*: Brusnica, L'uboša, Pšovane, Slazané, Vácemil aj. Odchytku tu konstatoval jedinou v 1. sg. *Neuše* (virum Neuše nomine; III, 15, tzv. nominativ jmenovací) vedle *Neuša* (III, 23). Doklady rkp. *A* jsou tedy svědectvím, že v té době bylo pravidlem ještě nepřehlasované *a*, ale že se již vyskytuje také přehláska *a — ě*. K tomuto dokladu — po mém soudu právem — přidává Flajšhans (Nejst. pam. 48) ještě doklad jeden, a to z rkp. *A3*: data est Kojětě (ps. Coiethe). Je to dat. k nom. *Kojata* (srov moravské místní jm. Kojetín). První doklady přehlásky '*a — ě*' jsou v latinských listinách z 1. pol. 12. stol. Najdou se u Friedricha v CDB (Jesutboricih, Jesutboricensis z r. 1131). Sr. Fr. Bergmann (LF 48/1921, 223 an.). Tvary *cĕlenie* a *pĕjetikostie*, které se uvádějí z Pražských zlomků hlholských, jak se domníval o tvaru *cĕlenie* Gebauer, nejsou přehlasované. Prokázal to F. V. Mareš (Slavia 28/1959, 132 an.).

5. O jerech a jejich střídnicích v Kosmově Kronice možno říci v podstatě to, co se obecně uznává od stanovení pravidla Havlíkova — Gebauerova. V silné posici přešly jery v *e*, v posici slabé zanikly, např. *Gradec* < *Gradьць*, *Kladsko* < *Kladьsko* aj. Gebauer (HM I, 208) se domníval neprávem, že v některých případech bývá za psl. *ь* samohláska *i*. Mimo jiné uvádí pro tuto svoji domněnku i doklady z Kosmy, např. in silva, que adiacet pago *Ztibečne* (= v lese, který je u vsi Stibečné; I, 3). Původní podoba jména je *Stbečna* a *Stbečno*, po zániku *t* a po spodobě *sb* > *zb* vznikl nynější tvar *Zbečno* (sr. analogickou změnu *stblo* > *zblo*).

6. U slabikotvorných likvid *r*, *l* se vyskytují pravidelně průvodní samohlásky *i*, *u*. Příklady: *Brido* (Br. 164) = *Brdo*, *Crinin* les (Br. 149) = *Črnín les*, *Drizimír* (Br. 150) = *Držimír*; *Hlumec* // *Hlymec* (Br. 95) = *Chlmec* (dnes Chlumec), *Plizen* (Br. 200) = *Plzeň* atp. Byly to vokály redukované a nebyly nositeli slabičnosti. Jak je vidět z dokladů, neměly pevné místo, vyskytovaly se před likvidou i za ní (*Brido* i *Byrdo*, *Drizimír* i *Dyrsimír* ap.). Původní *i*-ový vokál je blízký samohlásce *y*. Svědčí pro to dílem dnešní výslovnost v laštině (*kyrk*, *vylk* ap.), dílem způsob psaní tohoto vokálu v nejstarších českých legendách. Sr. k tomu výklad Mir. Komárka ve stati „Gebauerovo historické hláskosloví ve světle dnešního bádání“, kterou připojil autor k svému vydání Gebauerovy Historické mluvnice (viz výše); odstavec o vývoji slabikotvorných likvid je tu na str. 740—742.

7. Stě. *ř* je třeba předpokládat v jazykovém materiálu u Kosmy všude tam, kde je psáno jednak *ri*, jednak *r* před původním *e*, *ě*, *e*, *i*, *ь*, např. *Břevnov* < *Brevnov* ap.

6. Tvaroslovný rozbor bohemik u Kosmy

1. Ze skutečnosti, o níž jsem se svrchu zmínil, že totiž Kosmas myslí po česku, i když píše po latinsku, vyplývá jako nutný důsledek, že se tato schopnost musí projevovat i ve skloňování. Některé tvary jsou neklamným svědectvím, že v nich zachoval Kosmas koncovky české. Říká-li V. Flajšhans (Nejst. pam. 49), že z koncovek takto zapsaných lze sestavit „celou grammatičku, hlavně ovšem deklinaci

a kmenosloví“, je to řečeno s nadsázkou, ale skutečností zůstává, že máme zde ne sice úplný, ale přece jen dosti přehledný obraz české deklinace. Nesdílím proto skepsi Batowského, který ve své studii (66—68) nevidí v bohemikách u Kosmy příliš velký zisk pro poznání stč. skloňování.

2. Abychom správně ocenili Kosmovy zásluhy po této stránce, nesmíme zapomínat na dvě důležité věci. Především je třeba mít na mysli, že Kosmas místní a osobní jména českého původu neskloňuje. To konkrétně znamená, že zhusta ponechává nom. jmenovací, kde bychom čekali ze syntaktické souvislosti pád jiný. Např.: *hunc dux cum comite nomine Preda, filio Bys, Romam dirigit* (= toho vypraví kníže do Říma s kmetem Předou, synem Byšovým; II, 29). Dále nelze přehlížet to, že v některých případech může jít stejně tak o koncovku latinskou jako českou. Tu aspoň jeden příklad. V dokladě *Super ripam Mse* (= nad břehem řeky Mžě; I, 4) může být česká genitivní koncovka, jak soudí Gebauer (SS II, 428: *Mžě*), Jireček (ČČM 66, 27: *Mže*), Flajšhans (Nejst. pam. 63: *Mžě*), ale také latinská konc. *-ae* (Batowski 40). Já sám zde vidím koncovku českou.

3. Jednotlivé pády s českými koncovkami: 1. sg. *Vacek* (III, 34), *Brusnica* (I, 9), *Kazi* (I, 4) . . . ; 2. sg. *Boršu* (III, 48), *Buza* (III, 27) . . . ; 3. sg. *Grabiši* (III, 29) . . . ; 1. pl. *Dúdlebi* (I, 27), *Lemuzi* (II, 37), *L'utomirici* (I, 10), *Pšovane* (II, 37) . . . ; 2. pl. *Gabr* (II, 23), *Netolic* (III, 18), *Rakús* (III, 12), *Rokycan* (III, 32) . . . ; 4. pl. *U utomerice* (po slovese recipiunt; III, 14) atd. Batowski na rozdíl od Flajšhansu tu někde českou koncovku neuznává. Tak např. proti Flajšhansovi (Nejst. pam. 64) Batowski (s. 49) nepokládá za dost průkazný gen. pl. bez koncovky v dokladě: *ex provincia nomine Stodor* (= z kraje Stodoranů; I, 15).

4. Někdy ovšem Kosmas i česká jména skloňuje podle latinských vzorů, např. 2. sg. *Wenzeslai* (I, 15), *filio Wseboris* (II, 19), 4. sg. *Wenzeslaum et Boleslaum* (I, 32), *Grabissam et Protiven* (III, 19) atp.

CZECH ELEMENTS IN THE LATIN OF THE CHRONICLE OF COSMAS

The Introductory Chapter briefly states the purpose of the present paper: to present a critical survey both of the work done in the field and of the possible vistas of further research. Chapter Two offers information on the editions of the Chronicle (especially on that prepared by B. Bretzholz) and on its Czech translations (V. V. Tomek's and K. Hrdina's). Chapter Three deals with the studies (by the Czech scholars F. Palacký and H. Jireček, the Polish scholar H. Batowski and the German scholar R. Zache) devoted to the Czech elements in the Latin of the Chronicle. Some linguistic and literary papers that touch upon the Latin itself are listed as well. Chapter Four provides a survey of the entire Czech linguistic material occurring in the Chronicle and gives in alphabetical order some of the Czech elements in regard to which amplifications and corrections of H. Batowski's statements are adduced. Chapter Five examines the Czech elements from the phonological point of view (discussing the quantity, a-e mutation, the "yeri", syllabic liquids, OCz f). Chapter Six treats of their morphology. Cf. the reviews of H. Batowski's book: Flajšhans, *Slavia* 1931, 608—615; Trávníček, *ČMM* 1930, 256—257; Weingart, *ČMF* 1931, 266; Hujer, *LF* 1931, 354—356.